

Dočasnosc' a večnosť. Západohaličské vojenské cintoríny od Dušana Jurkoviča

*Hier sind dem Ruf der Ewigkeit wir näher...
(Tu sme bližšie volaniu večnosti...)*
H. Broch: Z nápisu na cintoríne č. 60

M. Dulla: Temporariness and Eternity. West-Halič Soldiers Cemeteries from Dušan Jurkovič. Život. Prostr., Vol. 43, No. 5, p. 287 – 290, 2009.

In south-eastern Poland, in the mountains, close to the Slovak frontier, are situated the soldiers cemeteries from the World War I. Thirty of them are projected by the Slovak architect Dušan Jurkovič. Although they are for the deceased, their architectonic and landscape solution is a masterpiece of an experienced author who wanted to commemorate the soldiers died in the war. During the World War I when the old social safeties have been demolished, in architecture is also carried out a revolution, called Modernism. Jurkovič was a pioneer of it. But at the same time he hesitated to leave traditions. In such a tense dialogue he has created the works the value of them outlived his time. They are excellent works from wood, stone or both materials masterly connected. The architect used the time-honoured experience of working with these materials. He did not lose sight of the deepest human tragedy of poor man – war dead soldier. He respects also the landscape where the tragedies took place and his works are located. After the World War Jurkovič return to Slovakia and designed (1919–1927) the monument of general Štefánik on Bradlo which architecture is directly connected with the works of the war period and it is the crowning of the Halič period.

V juhovýchodnom Poľsku, tesne pri slovenských hraniciach, ležia v horách vojenské cintoríny z 1. svetovej vojny. Tri desiatky z nich projektoval slovenský architekt Dušan Jurkovič. Hoci sú určené pre mŕtvych, architektonické a krajinárske riešenie každého z nich je majstrovským dielom skúseného tvorca, ktorý chcel žijúcim pripomenúť pamiatku padlých. V 1. svetovej vojne, keď sa rúcali staré spoločenské istoty, prichádza spolu s tými novými aj do architektúry revolúcia zvaná moderna. Jurkovič bol jedným z jej priekopníkov, ale súčasne váhal celkom opustiť tradíciu. V takomto napätom dialógu vznikli diela, ktorých hodnoty pretrvali čas.

Počas 1. svetovej vojny – keď národ oboril sa na národ – vznikol na západnom fronte umelecký obraz individualistického hrdinu, ktorý bol u Hemingwaya drsne lakonický a u Remarquu mierne sentimentálny.

Tento hrdina už nebol nijakým antickým vlastencom, ani patriotom, hoci veľké západné mocnosti, za ktoré bojoval, neprestávali existovať; bol to už iba osihotený heros vo víre krvavých hekatomb.

Inak to bolo na východe. Tam sa rúcala veľká monarchia a obsadzovali, či osamostatňovali sa dovtedy „neznáme“ územia či etniká. Celkom sa stratila viera vo vlasť a v hrdinskú smrť v boji za ňu. Smrť nemohla znamenať obeť za vlasť tam, kde bojovali príslušníci jedného národa v troch armádach, ako napríklad Poliaci v Haliči. Veď aké to mohlo byť vlastenectvo či hrdinskosť, keď sa protivníci, príslušníci blízkyh národov hromadne vzdávali, ako to tam bolo napríklad s pražským plukom, ktorý prešiel na ruskú stranu aj s vlastnou kapelou? Pre túto stranu bojujúcej Európy je azda najtypickejším literárnym predstaviteľom dobrý vojak Švejk Jaroslava Haška: verný hlupák so

Pôvodný projekt cintorína č. 4 v Grabe. Kresba: J. Kašpar, 1916

Vojenský cintorín č. 60 na Magure v Maľastovskom priesmyku. Foto: M. Dulla

zábleskami ľudovej múdrosti. Jeho rakúsko-uhorskému vlastenectvu už nikto neverí.

Západná Halič bola najväčšou rakúskou stratou v prvých mesiacoch vojny. Rusi sa dostali až na južné svahy Karpát, na dnešné Slovensko, medzi príslušníkov svojej pravoslávnej viery. Viedeň sa rozhodla pre radikálnu odvetu a v gorlicko-jaslovskej operácii v máji 1915 za výdatnej nemeckej pomoci zatlačila Rusov na východ. Smrť kosila na oboch stranách – padlo tu spolu 60 829 vojakov. Rakúšania zorganizovali rozsiahlu

akciu výstavby cintorínov a zriadili pri vojenskom veliteľstve v Krakove špeciálne oddelenie vojenských hrobov. Tam odvelili aj najvýznamnejšieho slovenského architekta – Dušana Jurkoviča. Jeho haličské projekty obsahujú osobité poslanstvo, ktoré majstrovsky stvárnilo tému tragickej ľudskej smrti.

Jurkovičovi sa blížila päťdesiatka a mal už za sebou hlavné životné dielo. Narodil sa 23. augusta 1868 v Turej Lúke, v hornatom evanjelickom kraji na hraniciach Slovenska a Moravy. Bol to kraj sebavedomých, národne uvedomelých sedliakov, medzi ktorými sa aj začalo najvýznamnejšie politické slovenské vystúpenie v dejinách: revolúcia proti Budapešti r. 1848. Vyštudoval Staatsgewerbeschule vo Viedni, ktorá mu ponúkla ako vzor eklektickú zmes architektúry konca 19. storočia. Vôbec ho však neuspokojila: „Rozhliadnime sa len okolo seba. Aké je to všetko neorganické, nehľboké, povrchné. Vina je asi v tom, že opomínaná je oná báza, na ktorej stavia každé zdravé a silné umenie“ (Jurkovič, 1905). Východisko našiel v ľudovej karpatskej architektúre. Poľský etnograf Antoni Kroh porovnáva Jurkoviča so Stanisławom Witkiewiczom, ktorý sa usiloval o izolovanú, „zakopiansku“ architektúru. V Jurkovičovom diele vidí vyššie hodnoty: „Stanisław Witkiewicz i Dušan Jurkovič chodili po tom istom lese, ale každý svojimi cestami“ (Kroh, 1992).

Jurkovič sa stal slávnym a vyslúžil si prívlastok básnik dreva, keď v poslednom roku 19. storočia postavil na moravskom vrchu Radhošť turistické stavby vo folkloristickom duchu. Neoddeľoval tu konštrukčnú podstatu ľudovej architektúry od dekorácie, ako to neskôr robila moderna. Jeho diela ťažili z oboch zdrojov: rovnako z funkčnosti zrubových chalúp na Orave, ako z ozdobných prvkov krížov na detvianskom cintoríne. Podobne, ako neskôr

Le Cobusier, aj on sa odvolával na to, že sa treba vrátiť – zostúpiť k podstate architektúry. Jurkovič ju videl v prostom pravdivom spôsobe, ako staval svoje príbytky jednoduchý ľud, Le Cobusier v abstraktných puristických formách. Neskôr sa dostal k projektom pre moravské kúpeľné mestečko Luhačovice, kde k tradičným folklórnym prvkom pripojil secesnú inšpiráciu.

Keď vypukla 1. svetová vojna, odvelili Jurkoviča do Krakova. Navrhol tu spomínané cintoríny, ktoré spomedzi viac ako troch stoviek vojenských cin-

torínov v západnej Haliči neobyčajne vynikajú. „Vo svojej funkcii architekta – projektanta bol som úplne nezávislý. Mojou úlohou bolo nájsť v okruhu udalostí miesto pre cintorín, jeho situovanie, úpravu a voľbu materiálu pre výstavbu. To bola jedinečná príležitosť k štúdiu mierky v danom priestore, taktiež možnosť vytýčenia a korektúry... Prevádzali sa na skúšku niekoľko metrov dlhé kamenné múry, na čase a pracovnej sile nezáležalo, až sa našiel spôsob najúčinnnejší. Túto pre mňa radosnú prácu uložil som si sám jediný z kolegov architektov na krakovskom veliteľstve” (Bořutová-Debnárová, 1993).

Spočiatku navrhoval iba z dreva, ktoré ťažili v lesoch poškodených bojmi. Veľmi dobre rozumel charakteru krajiny, ktorá sa veľmi podobala jeho rodným Bielym Karpatom. Rešpektoval aj umiestnenie pôvodných provizórnych pohrebísk, ktoré boli priamo na miestach najväčších bojov. „Nenasýpal a nepieskoval som plochy cintorínové, ale dláždil som ich priamo mačtinovými tehľami, ktoré sa za niekoľko dní spojili do živého zeleného koberca, z ktorého vyčnievajú rovy, obkladané lomovým kameňom, posádzané vresom a materinou dúškou... Keď moji kolegovia zakladali parky, vysypávali chodníčky pieskom, sadili krovinky a kvetiny, bol som rozhodnutý, zasadiť svoj cintorínček do prirodzených pôvabov divých krás karpatských svahov, ako by ho tam vytvorili neviditeľné ruky domácej ľudovej tradície” (Jurkovič, 1921).

V Krakove sa Jurkovič stretol s architektonickým názorom kolegov z viedenskej metropoly, ktorý vychádzal z historizujúceho monumentalizmu architekta Otta Wagnera. Takáto architektúra veľmi dobre vyhovovala oslave hrdinov, ktorí padli za vlasť. Ale zrelý Jurkovič už neveril v hrdinskú smrť a ani vo viedenskú hegemoniu. Neusiloval o monumenty, ale o zvnútornenú humánnu architektúru, založenú na prostých, emotívne pôsobiacich motívoch a zviazanú s krajinou, kde vojakov zastihla smrť. Spomedzi území, kde sa mali stavať cintoríny, si vybral okrajový okres: „Pri rozdeľovaní okresov nechcelo sa nikomu do pohraničných Karpát a dal som si prideliť horský kraj od Gorlíc cez Jaslo k Dukle” (Jurkovič, 1921).

Neobyklé bolo aj to, v akej miere používal drevo na výstavbu cintorínov. Skutočnosť, že okolité dedinské cintoríny i samotné kostoly (ktoré väčšinou pri bojoch vyhoreli) boli takisto drevené, viedenský

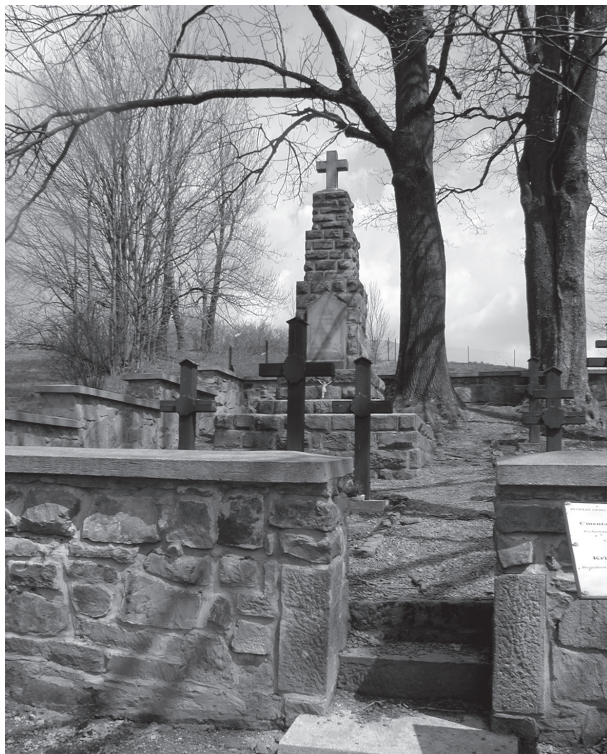

Cintorín č. 55 v Gładyszówe dnes leží v hustom lese. Foto: archív SNM

Kombinácia drevených a kamenných prvkov na cintoríne č. 61 nad dedinkou Wirchne. Foto: archív SNM

kritici nedoceňovali. Wagnerov nástupca na viedenskej škole architektúry, profesor Leopold Bauer, sa rezervovane vyjadril o použití dreva tam, kde sa má použiť „materiál trvanlivý”. Nesúhlasil s tým, že by drevo „náležite súhlasilo s vážnosťou a dôstojnosťou cintorína, lebo šindľové strechy jeho vstupných brán, obeliskové malé kaplnky a drevené veže skôr pripomínajú stavby svetské”.

Malý, pomerne zachovaný cintorín v dedinke Zdynia. Foto: M. Dulla

Niekedy si rozdiel v názoroch Jurkoviča a jeho viedenskej vrchnosti vynútil aj zmenu projektu. Napríklad, nedovolili mu uskutočniť pôvodný projekt cintorína (č. 4) v Grabe, ktorého vzhľad považovali za „príliš nábožensky založený a rýdzo slovanského charakteru“.

Najpozoruhodnejšie diela vznikli na počiatku haličského pôsobenia (1916). Cintorín v Maľastovskom priesmyku (č. 60) je obkolesený polygonálnou ohradou zo zrubových brvien so šindľovou strieškou. Jeho dominantou je drevená kaplnka s viacnásobným krížom vo vrchole. V Gładyszówe (č. 55) podobne stoja drevené konštrukcie ohrady a ústrednej veže na kamenných podstavách. Dominantne pôsobí drevo aj na Rotunde (č. 51) vďaka piatim vežičkám pokrytým šindľom. Drevená bola aj kaplnka, ktorú Jurkovič postavil na veľkom cintoríne Łužna Pustki (č. 123).

Najvyššie hodnoty týchto cintorínov nie sú iba v použití dreva, ale práve v spojení dreva a kameňa. Architekt využil súzvuk, ktorý vytvorila stáročná ľudská práca s týmito materiálmi, archetypy postupov a tvarov. Cintoríny nevybočujú z človeku blízkych mierok, ktoré sú odvodené z rozmerov bránok, plotov, stĺpov a bežných stavieb. Strechy korunujú objekty, tvoria úkryt a dodávajú všetkým týmto figúram antropomorfný

charakter. Vďaka nim roztratené stĺpiky, kríže a vežičky zďiaľky pripomínajú osamelé, tiché ľudské postavy. Sú to kompozície, ktorým je cudzia mohutná skladba kamenných hmôt a pyšné sebavedomie.

Jurkovič nestratil zo zreteľa najhlbšiu ľudskú tragiku nešťastného človeka – padlého vojaka, pre ktorého vlastne tvoril. Nestratil z horizontu ani krajinu, kde sa tragédie odohrali a do ktorej zasadzoval svoje diela. Z jedného i druhého dôvodu sa obracal k samotnej podstate.

Po skončení vojny sa vrátil na Slovensko a navrhol pomník – mohylu generálovi Štefánikovi na Bradle. Jej architektúra priamo nadväzuje na diela vojnového obdobia a je vlastne záverom haličskej periódy, ktorá bola so všetkými svojimi obmedzeniami vrcholnou fázou architektovej tvorby.

„Tady bude po válce moc dobrá ouroda,“ řekl po chvíli Švejk. „Nebudou si tu muset kupovat kostní moučku, to je moc výhodný pro rolníky, když jim na poli zpráchníví celej regiment, to je zkrátka vobživa.“ Takto cynicky hovorí Jaroslav Hašek ústami dobrého vojaka Švejka, keď prišiel ako vojak na východný haličský front o niečo neskôr a východnejšie, ako pôsobil Jurkovič. Stretli sa tu dva prístupy k smrti, prístup architekta a spisovateľa. Navonok boli veľmi odlišné, ale u oboch sa objavil opak toho, čo vyzdvihli Remarque a Hemingway na západnom fronte – tu to boli hlboké pochybnosti o príslušnosti k vlasti a o zmysle vojnového zabíjania, ktoré podnietili návrat k jednoduchej ľudovej múdrosti a k smutnej oslave prostého človeka-antihrdinu v jednoducho krásnej krajine.

Príspevok vychádza z autorovho článku Žycie za Ojczyne! Ale za ktorá? (Life for your Country! But for which one?) Autoportret (Kraków) 7, 2008, 3 (24), 46 – 49, a súvisí s grantom VEGA č. , ktorý sa rieši na ÚSTARCHE SAV.2/7112/27.

Literatúra

- Bořutová-Debnárová, D.: Dušan Samo Jurkovič – osobnosť a dielo. Bratislava : Pallas, 1993, 251 s.
- Dulla, M., Moravčíková, H., Hochel, B.: Vojenské cintoríny v západnej Haliči. Dušan Jurkovič 1916/1917. Sprievodca. Bratislava : VŠVU, 2002, 139 s.
- Jurkovič, D.: Práce lidu našeho. Slowakische Volksarbeiten. Les ouvrages populaires des Slovaques. Wien : Ant. Schroll, 1905, 1 + 141 s.
- Jurkovič, D.: Vojenské hřbitovy válečné. Styl 7, 1921, 2, s. 23 – 24.
- Kroh, A.: O Szwejku i o nas. Nowy Sącz : Sądecka Ofycyna Wydawnicza Wojewódzkiego Ośrodka Kultury, 1992, 193 s., tu s. 113.

Prof. Ing. arch. Matúš Dulla, DrSc., Ústav stavebníctva a architektúry SAV, Dúbravská cesta 9, 845 03 Bratislava, matus.dulla@saoba.sk